

IZGLĪTĪBAS PROBLĒMAS KRIMINĀLI TENDĒTO PERSONU RESOCIALIZĀCIJAS PROCESĀ

Educational Issues in the Resocialization Process of Criminal Offenders

Jelena Djubina

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Andrejs Vilks

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Abstract. *The primary focus of the research is to investigate educational challenges in the process of resocializing individuals with criminal tendencies. The research aims to analyze educational issues in the resocialization process of offender to facilitate a more effective resocialization of criminally inclined individuals into society. The research tasks encompass various key objectives, including the analysis of offender characteristics, exploration of the formation process of offender personalities, formulation of proposals to mitigate the negative impact of macro-environmental factors, and development of resocialization recommendations. The novelty of the research is linked to changes in cultural values and social norms influencing the behavior, motivation, and transformation of social values among criminally inclined individuals. The outcomes of the research will contribute to the development of more effective strategies for crime prevention and the resocialization of offender personalities within society. The chosen research methods will provide a comprehensive insight into the formation of offender personalities and the factors influencing them. The monographic method will be utilized to describe existing research findings and provide conceptual explanations regarding offender personality and its formation mechanisms. The comparative method will be applied to assess issues related to the prevention of criminal activities among criminally inclined individuals in Latvia and other countries.*

Keywords: *criminality, education, imprisonment, integration into society, offenders, reintegration, resocialization.*

Ievads

Introduction

Ņemot vērā, ka krimināli tendētas personas, kuras pārstāv plašāku individuālo spektru ne tikai kā oficiāli atzīti noziedznieki, bet arī tie, kuri nav iesaistīti tiesas procesos vai atrodas cietumā, sāk veidoties jau agrīnā vecumā, it īpaši pusaudžu gados. Šis periods ir kritiski svarīgs personības attīstībā (Nicolaescu, 2021). Tāpēc ļoti svarīga ir vide, kurā pusaudzis aug, jo tā ietekmēs viņa tālāko attīstību. Noziedzība, kas ir sarežģīta un negatīva parādība, ir plaši izplatīta mūsdienu sabiedrībā un ir kļuvusi par plaši izpētītu fenomenu

(Nicolaescu, 2021). Tomēr ir būtiski meklēt jaunus un efektīvākus veidus, kā novērst un apkarot dažādas noziedzīgas uzvedības formas, kā arī iespēju iesaistīt krimināli tendētas personības profilaktiskajās programmās izglītības procesa posmā.

Pētījuma galvenā ievirze ir izglītības problēmu izpēte krimināli tendēto personu resocializācijas procesā. Šis pētījums sniegs ieguldījumu kriminoloģijā, socioloģijā un psiholoģijā, palīdzot saprast, kā sociālie, kultūras, bioloģiskie un psiholoģiskie faktori ietekmē krimināli tendētas personas motivāciju un uzvedību. Cilvēka uzvedība veidojas kā bioloģisko, psiholoģisko, kultūras un sociālo procesu dinamiskas mijiedarbības rezultāts. Piemēram, (Ward et al., 2019) pētījums, analizējot krimināli tendētas personas uzvedību, iekļāva bioloģiskos, psiholoģiskos, sociālos un kultūras aspektus no dažādiem noziedzīgiem nodarījumiem. Šie aspekti ir svarīgi krimināli tendētu personu uzvedības izpētē un to prognozēšanā. Pētījuma mērķis ir analizēt izglītības problēmas, ar kurām saskaras krimināli tendētas personas resocializācijas procesā, veicinot efektīvāku to resocializāciju sabiedrībā. Tiks identificētas problēmas un ieviests sociālās resocializācijas process krimināli tendētām personām Latvijas sociālajā sistēmā, mainot noziedzīgo uzvedību, pārskatot morālās un juridiskās normas, ievērojot citu tiesības un pieņemot dzīvesveidu demokrātiskajā sabiedrībā. Pētījuma uzdevumi ietvers vairākas galvenās darbības, piemēram, sociālo patoloģiju tendenču identificēšanu, krimināli tendētas personības īpašību analīzi, kriminalitātes struktūras konteksta izpratni, krimināli tendētas personības veidošanās procesa.

Literatūras apskats

Review of literature

Probācijas novērošanas laikā Valsts probācijas dienests uzrauga probācijas klienta uzvedību, iesaistot probācijas klientu viņa vecumam, psiholoģiskajām īpašībām un attīstības līmenim atbilstošos, kā arī atbalsta vajadzību un resursu novērtējumam atbilstošos sociālās uzvedības korekcijas un sociālās rehabilitācijas pasākumos. Tāpat tiek organizētas starpinstitūciju sadarbības sanāksmes, lai koordinētu probācijas klientam Valsts probācijas dienesta un citu institūciju kompetences ietvaros nodrošināmos pasākumus un mazinātu risku, ka probācijas klients izdara jaunu likumpārkāpumu. Sociālās uzvedības korekcijas definīcija ir noteikta Latvijas Republikas Valsts probācijas dienesta likumā kā sociāli atbalstāmas un tiesiskas uzvedības veicināšanas, veidošanas un attīstīšanas process. Latvijas Republikas Valsts probācijas dienesta likuma 11.² pants ietver pasākumus, kurus Valsts probācijas dienests veic, novērojot un pielāgojot probācijas klienta (krimināli tendēto personu) uzvedību atbilstoši viņa īpašībām un vajadzībām, lai mazinātu risku jauniem likumpārkāpumiem (Saeima, 2004).

Valsts probācijas dienests sniedz krimināli tendētai personai iespējas saskarties ar brīvprātīgajiem drošā vidē, cienot savu un citu cilvēku privātumu, apgūstot jaunas prasmes kopā ar zināšanām un sasniegumiem, piedāvājot jaunus izaicinājumus: mērķus, idejas un iedrošinājumu to īstenošanai; nodrošina fiziski un emocionāli drošu vidi; atbalsta neatkarību, veicinot savas izvēles un lēmumu pārvaldīšanu; kā arī piedāvā jēgpilnas un pilnvērtīgas brīvā laika nodarbes (Valsts probācijas dienests, 2020).

Pašlaik resocializācija krimināli tendētām personām ir pasākumu kopums, kas ietver sabiedrisko darbu, probācijas novērošanas izpildi, probācijas klientu uzraudzību un sociālās uzvedības korekcijas pasākumus (Saeima, 2004), kas izveidoti, lai novērstu atkārtotu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu un nodrošinātu to integrāciju sabiedrībā. Resocializācijas procesā iesaistītas ne tikai valsts iestādes, piemēram, Valsts policija un pašvaldības policija, bet arī tādas iestādes kā Bāriņtiesa, Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija un izglītības iestādes, kas veicina krimināli tendētas personas profesionālu sagatavotību, izglītību un veselības aprūpi (Saeima, 2004).

Lielākā daļa cilvēku pakļaujas sociālo faktoru ietekmei, kuros viņi funkcionē, piemēram, sabiedrības normām un likumiem. Cilvēka piederība noteiktai sociālai klasei, etniskajai grupai, dzimuma grupai, reliģijai, viņa politiskā pārliecība un materiālais stāvoklis, kā arī veselība ietekmē viņa uzvedību un uzskatus. Tomēr uzvedību un uzskatus ietekmē arī mikrovide, kurā cilvēks dzīvo, ieskaitot ģimeni, apkārtni, darbvietu un draugus (Neagu & Marc, 2019). Piemērotā mikrovidē cilvēks vairāk ievēros likumus, bet, ja mikrovide ir nelabvēlīga vai trūkst morālo vērtību, viņa uzvedība var būt amorāla vai prettiesiska, pat ar labiem materiālajiem resursiem (Neagu & Marc, 2019).

Resocializācija ir process, kas cenšas integrēt krimināli tendētas personas atpakaļ sabiedrībā pēc cietumsoda izciešanas. Resocializācija var būt īpaši grūta, ja persona atgriežas savā vecajā mikrovidē, kur turpinās negatīvās ietekmes un noziedzīgas darbības (Neagu & Marc, 2019). Šādos gadījumos resocializācija prasa izstāšanos no esošās vides un mēģinājumus veidot jaunu dzīvi ar jaunām ieradumiem, kas bieži prasa pārvarēt nopietnus materiālus un sociālus šķēršļus.

Resocializācija krimināli tendētām personām var būt negatīva, ja persona atgriežas pie iepriekšējām saskarsmes formām un ieradumiem, jo var pieņemt, ka, pārcietot cietumsodu, šī persona kļūst par “profesionālu krimināli tendētu personu”. No otras puses, resocializācija var būt pozitīva, ja cilvēks patstāvīgi atteicas no vecajiem ieradumiem, lai atgrieztos pie normālas ģimenes dzīves, iegūtu stabilu ienākumu, izglītību, nodarbotos ar sportu, atrastu mīļāko hobiju utt., darot visu nepieciešamo, lai vairs nekad neiekļautos noziedzīgajā dzīvesveidā (Neagu & Marc, 2019).

Resocializācija ir pasākumu komplekss krimināli tendētu personu sociālai reintegrācijai. Lai sasniegtu pozitīvu resocializāciju krimināli tendētām personām, ir nepieciešams ieviest dažādas metodes, programmas un

psihoterapeitiskas pieejas, kas tiek realizētas cietumos un medicīniskajās iestādēs (Neagu & Marc, 2019).

Resocializācija ir personības “jauns” sociālizācijas process, rehabilitācija un pielāgošanās sabiedrībā pēc sabiedrības normu, noteikumu un stereotipu pārkāpuma (Neagu & Marc, 2019). Resocializācijas laikā cilvēks atsakās no vienas dzīves formas par labu otrai, kas būtiski atšķiras no iepriekšējās; cilvēks tiek apmācīts un pārveidots tā, ka atsakās no iepriekšējās dzīves veida (Neagu & Marc, 2019).

Latvijas Republikas Krimināllikuma 38.¹ pants nosaka, ka probācijas uzraudzība kā pamatsods vai papildsods ir personas piespiedu iesaistīšana tās vecumam, psiholoģiskajām īpašībām un attīstības līmenim piemērotos sociālās uzvedības korekcijas un sociālās rehabilitācijas pasākumos (Saeima, 1999). Uz doto brīdi, 2023. gada decembrī, Latvijas Republikas valdība apstiprināja Tieslietu ministrijas sagatavotos Ministru kabineta noteikumus (Ministru kabinets, 2023), kas paredz Ieslodzījuma vietu pārvaldei (turpmāk – IeVP) īstenot projektu, turpinot attīstīt krimināli tendētu personu, kas izcieš sodu, resocializācijas procesu, lai nodrošinātu krimināli tendētu personu efektīvu atgriešanos un iekļaušanos sabiedrībā, īpaši nodarbinātības jomā. Šī projekta aktivitātes nodrošinās Resocializācijas politikas pamatnostādņu 2022.–2027. gadam īstenošanu (Ministru kabinets, 2022). Šīs Pamatnostādnes paredz dziļāku koncentrēšanos uz krimināli tendētu personu, kas atrodas ieslodzījumā un probācijas klientu tuvināšanu sabiedrībā notiekošajiem procesiem, resocializācijas darba elastības veicināšanu un darba metožu un pakalpojumu pielāgošanu šo personu un klientu individuālajām un dinamiskajām vajadzībām. Resocializācijas politikas attīstības posmā īpaša uzmanība tiek pievērsta darbam ar specifiskām mērķa grupām, piemēram, personām ar garīgās veselības problēmām, atkarībām, sievietēm, bērniem un jauniešiem, attīstībai, kriminālsodu izpildes (resocializācijas darba) efektivitātes pētījumiem, kā arī IeVP un Valsts Probācijas Dienesta (turpmāk - VPD) personāla profesionālās sagatavotības un noturības nozīmei un atbilstoši infrastruktūrai kā sekmīga resocializācijas procesa priekšnosacījumam (Ministru kabinets, 2022). Pamatnostādnes veidos visaptverošu personas integrācijas procesu sabiedrībā un darba tirgū (Ministru kabinets, 2022). Šīs resocializācijas politikas mērķis ir mazināt noziedzīgās uzvedības riskus krimināli tendētām personām, kas atrodas ieslodzījumā un probācijas klientiem, veicinot veiksmīgu iekļaušanos sabiedrībā pēc soda izpildes. Resocializācijas politika ietver aktīvu līdzdalību sabiedrības procesos, īpaši nodarbinātības jomā. Mērķis atbilst IeVP un VPD normatīvajiem aktiem noteiktajai kompetencei, bet netiks veidota palīdzība krimināli tendētām personām ģimenes locekļiem, kas regulēta citos normatīvajos aktos un institūciju kompetencē.

Pētījuma metodes un materiāli ***Research methods and materials***

Pētījuma ietvaros tika izmantotas monogrāfiskā, analītiskā un dokumentu analīzes metodes, kā arī tiesību normu interpretācijas metodes (Mārtinsone & Pipere, 2021). Šīs metodes palīdzēs sniegt pietiekami plašu ieskatu par pētījuma tēmu un nodrošinās objektīvu un vērtīgu informācijas iegūvi, viena otru papildinot. Monogrāfiskā metode, kā norādīts (Mārtinsone & Pipere, 2021) grāmatā, tiks izmantota, lai aprakstītu pieejamos pētnieciskajos materiālos iegūtās atziņas un jēdzienu skaidrojumus par krimināli tendētām personībām un to veidošanās mehānismiem. (Mārtinsone & Pipere, 2021) grāmatā minētā komparatīvā jeb salīdzinošā metode tiks izmantota, lai salīdzinātu krimināli tendēto personu prettiesisko darbību novēršanas problemātiku Latvijā un citās valstīs. Salīdzinošā metode (Mārtinsone & Pipere, 2021) ļaus identificēt gan kopīgās, gan atšķirīgās iezīmes starp dažādām valstīm un pieejām, kā arī iegūt reālus statistikas datus un problēmu izvērtējumu, lai izstrādātu priekšlikumus krimināli tendēto personu kriminālsodāmu darbību prevencē. Kopumā šīs metodes sniegs vispusīgu ieskatu un izpratni par krimināli tendētas personības veidošanos un faktoriem, kas to ietekmē.

Pētījuma rezultāti ***Research results***

Pasaules Veselības organizācijas (World Health Organization) tīmekļa vietnē tiek dots rehabilitācijas definīcijas – kas ir “pasākumu komplekss, kas vērsts uz cilvēka funkciju atjaunošanu un invaliditātes līmeņa samazināšanu cilvēkiem ar veselības traucējumiem, ņemot vērā viņu dzīves apstākļus” (World Health Organization, 2023). Citiem vārdiem sakot, rehabilitācija ir vērsta uz palīdzību bērniem, pieaugušajiem vai vecāka gadagājuma cilvēkiem būt pēc iespējas autonomākiem ikdienas dzīvē un dot viņiem iespēju iegūt izglītību, strādāt, atpūsties, kā arī veikt svarīgas sociālās funkcijas, piemēram, aprūpēt ģimeni. Šajā nolūkā tiek veikts darbs ar personu un viņas ģimeni, lai ārstētu pavadošās slimības un novērstu to simptomus, mainītu dzīves apstākļus, lai pilnībā apmierinātu viņu vajadzības, izmantojot asistējošās tehnoloģijas, mācītu pašpalīdzības prasmes un pielāgotu uzdevumus, lai tie būtu drošāk izpildīti bez ārējas palīdzības.

Dzīves posmā jebkuram cilvēkam var būt nepieciešami rehabilitācijas pakalpojumi traumas gadījumā, ķirurģiskas iejaukšanās, slimības vai citu veselības traucējumu, kā arī funkciju samazināšanās sakarā ar vecumu dēļ (World Health Organization, 2023).

Nākotnes pētījumos būs nepieciešams izvērtēt, vai ārstēšana un citi rehabilitācijas pasākumi var mazināt cietuma ietekmi uz kognitīvajām spējām un

samazināt noziedzīgu nodarījumu recidīva varbūtību. Ir arī nepieciešams noteikt jaunas metodes, kas varētu ietekmēt krimināli tendēto personu, kas izcieš sodu, antisociālās uzvedības maiņu. Piemēram, Lietuvas krimināllikums (Pocius, 2007) šo svarīgo sociālās rehabilitācijas procesa sastāvdaļu neiekļauj, bet iespējams, pēc šiem pētījumiem tādas valstis, kur šādi pasākumi nav paredzēti, pievērsīs tam uzmanību un iekļaus tos, lai turpmāk būtu iespējams ietekmēt šo krimināli tendēto personu antisociālo uzvedību. Šādi pasākumi noteikti jāietver izmaiņās izglītības sistēmā korekcijas iestādēs, kas nevar būt neveiksmīgas; šie pasākumi jāīsteno efektīvi un produktīvi.

Rehabilitācijas ietekmi uz “veselības” atgūšanas ātrumu, pakāpi un kvalitāti izpaužas arī noziedzības kontekstā. Tomēr dažādos pētījumos pastāv atšķirības, definējot “veselības atgūšanu”. Piemēram, rehabilitācija var būt vērsta uz riska faktoru (piemēram, atkarību no psihotropu vielām) samazināšanu, kas veicina noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu. Dažos pētījumos noziegumu recidīva biežuma rādītājs tiek izmantots kā rehabilitācijas pazīme, veicot pasākumus, lai apkopotu noziedzības atkārtošanos, arestu un nosacītās brīvības atņemšanas pārkāpumu skaitu. Piemēram, noziedzības novēršanai kriminālā tiesu sistēma var piedāvāt uzvedības maiņas programmas, kas vērstas uz seksuālo noziegumu un vardarbības skaita samazināšanu, vai pašpalīdzības prasmju apmācības programmās profesionālajā un izglītības jomās (Forsberg & Thomas, 2022). Tāpat kā medicīnas iestādēs, daudzos pētījumos ir izpētīts, vai rehabilitācija palīdz atveseļošanās pēc noziedzīga nodarījuma vai samazina recidīvu biežumu (Surgenor, Diesfeld, Rychert, 2023).

Saskaņā ar 2014. gadā Somijā veiktu pētījumu (Tuominen et al., 2014), tika konstatēts, ka zema veiksmes līmenis lasīšanā, pareizrakstībā un matemātikā tiek uzskatīts par riska faktoru krimināli tendēto personu, kas atrodas ieslodzījumā, adaptācijas problēmām un noziedzīgai uzvedībai. Krimināli tendētām personām ir arī traucētas intelektuālās un izpildītājas funkcijas. Lasīšanas un pareizrakstības traucējumi, kombinēti ar sociāldemogrāfiskajām atšķirībām, padara grūtu šo traucējumu cēloņu interpretāciju krimināli tendēto personu vidū. Pētījums par krimināli tendētās personas, kas atrodas ieslodzījumā, izglītības līmeni norāda, ka šie traucējumi ir būtiska problēma attiecībā uz šīs personas rehabilitāciju, un ieteikts iekļaut izglītības programmas un fokusēties uz neirokognitīvajiem traucējumiem. Turklāt nepieciešama plašāka neuro psiholoģiska izpēte, lai nodrošinātu efektīvāku rehabilitāciju šādu personu vidū.

Krimināli tendēto personu resocializācija sabiedrībā ir viens no veidiem, kā veikt šo personu rehabilitāciju, kuri ir atbrīvoti no sodu izciešanas Dienvidāfrikas labošanas centrā. Pētījumā (Legodi & Dube, 2023) ir noteikts par lauku labošanas iestāžu pārpildījumu un ierobežotiem resursiem, kas radījuši darbiniekiem lielas grūtības darbā. Krimināli tendēto personu resocializācija ir kļuvusi par politisku problēmu korekcijas iestāžu jomā, jo pieaug šo krimināli tendēto personu skaits, kuri katru gadu tiek atbrīvoti no labošanas centrām. Pārpildīto labošanas centru

problēma ir globāla un negatīvi ietekmē darbinieku darba slodzi un rehabilitācijas programmas, ierobežojot krimināli tendēto personu pienācīgu resocializāciju sabiedrībā. Resocializācija ir būtiska, lai mazinātu recidīvu, un cietumu pārpildījums ar ierobežotiem resursiem ietekmē gan krimināli tendēto personu, gan darbinieku situāciju (Legodi & Dube, 2023). Labošanas centra pārpildījums negatīvi ietekmē gan krimināli tendētas personas, gan labošanas centra personālu un rada negatīvu ietekmi uz labošanas sistēmu Korektīvo iestāžu departamentā. Nepareiza pieeja rehabilitācijas prioritātēm var ietekmēt efektīvu rezultātu, tāpēc svarīgi ievērot uzņemšanas spējas ieteikumus.

Kosovā un Somijā tika veikti pētījumi, lai izpētītu cietuma vidi, krimināli tendēto personu uzvedību un cietuma vides uztveri, analizētu informētības līmeni, rehabilitāciju un programmas, kas tiek piemērotas abu valstu cietumiem. Šī pētījuma rezultāti iedrošināja attiecīgās iestādes pievērsties idejai ieviest jaunas rehabilitācijas un aprūpes programmas. Pētījumi parādīja, ka Kosovas krimināli tendētas personas ļoti negatīvi uztver apcietinājuma apstākļus. Savukārt Somijas krimināli tendētas personas pozitīvi vērtē apcietinājuma apstākļus, taču uzskata, ka ir nepieciešamas vairāk izglītības programmas. Pamatojoties uz to, tika secināts, ka Kosovas penitenciāras dienestam vajadzētu ieviest vairāk rehabilitācijas programmu. Un Somijas Kriminālsankciju aģentūrai būtu jāpastiprina savas pūles, lai īstenotu jaunas pēcaprūpes programmas un rīcības plānus (Azemi, 2020).

Protams, cietuma apstākļi nav vislabvēlīgākie, un lielākajai daļai valstu krimināli tendētas personas uztver cietuma apstākļus ļoti negatīvi. Krimināli tendētas personas ir neapmierinātas ar apcietinājuma apstākļiem, jo lielākajā daļā valstu cietumi ir ļoti pārpildīti, ilgstoša izolācija ietekmē uzvedību negatīvā veidā, un arī krimināli tendētas personas ir neapmierinātas ar cietuma uzturēšanos, jo uzskata sevi par nevainīgiem. Daži krimināli tendēti indivīdi nevēlas atgriezties atpakaļ cietumā. Daži krimināli tendēti indivīdi novērtē cietuma apstākļus pozitīvi, jo viņiem bija iespēja piedalīties atkarību rehabilitācijas kursā, kas ļoti palīdzēja viņiem turpmāk. Ilgstoša uzturēšanās cietumā arī veicina lielāku cietuma noteikumu pārkāpšanu. Krimināli tendēti indivīdi arī norāda, ka cietuma programmas, piemēram, rehabilitācija un izglītība, atstāj pozitīvu vai negatīvu ietekmi uz krimināli tendēto personu uztveri atkarībā no piedāvātajām programmām. Somijas cietumos krimināli tendēti indivīdi ir apmierināti ar uzturēšanos tajos, jo tās ļauj viņiem vairāk laika pārdomām un iespējām. Tomēr viņi izjūt brīvības ierobežojumus un žēlojas par pagātnes uzvedību, apzinoties, ka nodarījuši kaitējumu upuriem. Kopumā Somijas cietumos situāciju novērtē pozitīvi, bet Kosovas krimināli tendēti indivīdi atzīst nelabvēlīgu ietekmi.

Attiecībā uz rehabilitācijas programmām, krimināli tendēto personu viedokļi no Kosovas cietumiem atšķiras no krimināli tendēto personu viedokļiem no Somijas cietumiem. Kosovas cietumu krimināli tendētas personas, īpaši vīrieši, nožēlo savu pagātnes uzvedību, uzskatot cietumu par negatīvu vidi. Daži no

viņiem izjūt neapmierinātību ar tiesu procedūrām, uzskatot tās par netaisnīgām. Kopumā rezultāti liecina, ka ilgāks uzturēšanās cietumā saistās ar lielāku noziegumu un neapmierinātības līmeni. Krimināli tendētas personas uzskata cietuma vidi par sodīšanas vidi. Kosovas krimināli tendētas personas ir neapmierinātas ar cietuma pabalstu samazināšanu, brīvdienu ierobežojumiem un atbrīvošanas noteikumiem. Viņi uzskata, ka krimināli tendētām personām, kas atrodas ieslodzījumā, nepieciešamas vairāk programmu un kvalitatīvāka ārstēšana. Savukārt Somijas krimināli tendētas personas bija apmierinātas ar tiesas procesiem, uzskatot tos par godīgiem un taisnīgiem (Azemi, 2020).

Analizējot piedāvātās rehabilitācijas programmas šajā pētījumā, piemēram, grupas terapiju, psihoterapiju un konsultācijas, Kosovas krimināli tendētām personām netika piedāvāta neviena no šādām rehabilitācijas programmām. Savukārt Somijas krimināli tendētām personām tika piedāvātas šādas programmas. Šis pētījums ir kvalitatīvs, jo tam ir pamatā padziļinātas intervijas ar abu valstu krimināli tendētām personām, kas sniedz ieskatu abu valstu krimināli tendēto personu pieredzē un domās noteiktā laika posmā. Tāpēc, lai izstrādātu efektīvākas stratēģijas noziedzīgo nodarījumu novēršanai un krimināli tendētu personu resocializāciju sabiedrībā, nepieciešams veikt intervijas vai aptaujas ar krimināli tendētām personām un salīdzināt, kā mainās apstākļi cietumā, un analizēt un vērtēt krimināli tendēto personu apstākļus cietumā. Izglītības trūkums apgrūtina resocializāciju un bieži veicina recidīvus.

Izglītības trūkums apgrūtina resocializāciju un bieži veicina recidīvus. Krimināli tendēto personu izglītības un darba nozīmi atspoguļo daudzu Eiropas valstu, ieskaitot Poliju, tiesību akti un penitenciārā politika. Ieslodzījuma vietās izglītības mērķis ir palielināt iespējas veiksmīgai resocializācijai, uzlabot krimināli tendēto personu morālās vērtības un pašcieņu. Krimināli tendēto personu izglītība spēlē svarīgu lomu kā penitenciārais pasākums viņu resocializācijā un sagatavošanā sabiedrības dzīvei pēc atbrīvošanas (Becker Pestka, 2020).

Mūsdienās, kad notiek pastāvīgas tehnoloģiju pārmaiņas, krimināli tendēto personu resocializācija var būt sarežģīta bez pienācīgas izglītības un profesionālas sagatavošanas atgriešanai sabiedriskajā dzīvē. Bez izglītības un profesionālās kvalifikācijas, krimināli tendētas personas kļūst ļoti ievainojamas un pakļautas recidīviem. Izglītības mērķis ir palīdzēt krimināli tendētām personām attīstīties un izprast mācību nepieciešamību.

Kamēr krimināli tendētas personas atrodas ieslodzījumā, notiek nemitīgas pārmaiņas: mainās situācija zināšanu, jauno tehnoloģiju vai saziņas līdzekļu jomā. Atbilstoša izglītība palīdzēs krimināli tendētām personām sekot līdzi tehnoloģiskajam progresam un pastāvīgi mainīgajai realitātei.

Analizējot Polijas penitenciārā dienesta pētījumus un projektus par ieslodzījuma vietu izglītības programmu īstenošanu Eiropas valstīs, kas norāda uz

efektīviem risinājumiem, ko var adaptēt citās valstīs, autore cenšas apzināt labāko praksi un pielietot to Latvijas sodu kontekstā penitenciārā sistēmā.

Izglītībai penitenciārās iestādēs jāatbilst krimināli tendētu personu vajadzībām un cerībām, kas atrodas ieslodzījumā. To jāpielāgo tā, lai krimināli tendētas personas, kas izcieš sodu, atbrīvojoties, bez problēmām varētu turpināt izglītoties augstākajās izglītības iestādēs, ja viņi izrāda interesi. Penitenciārajām iestādēm ir jānodrošina, ka izglītotie nav izolēti no sabiedrības. Izglītības priekšrocība penitenciārās iestādēs ir tā, ka to ieguvušie krimināli tendēti indivīdi kalpo par piemēru citiem krimināli tendētām personām, tādējādi motivējot viņus iegūt izglītību, kas, pēc autora domām, ir nenovērtējams ieguldījums apcietināto turpmākajā attīstībā.

Krimināli tendēto personu izglītība nav vienīgais faktors, kas ietekmē recidīvu; tā ir arī cieši saistīta ar pozitīviem rezultātiem nodarbinātības jomā pēc atbrīvošanas.

Saskaņā ar pētījumiem, Amerikas Savienotajās Valstīs ir augstākais krimināli tendēto personu uzturēšanas līmenis pasaulē. Ir konstatēts, ka tiem, kuri piedalījās penitenciārās izglītības programmās, bija par 43% mazākas iespējas atgriezties pie noziedzīgām darbībām nekā tiem, kuri to nedarīja. Turklāt nodarbinātības iespējas pēc atbrīvošanas no cietuma bija augstākas tiem, kuri piedalījās penitenciārās izglītības programmās. Izglītības un nodarbinātības programmu priekšrocības ievērojami pārsniedz šādu programmu izmaksas (Becker Pestka, 2020).

Daudzās valstīs tendence rāda, ka krimināli tendēto personu izglītība kļūst par prioritāti, kas nav nodokļu maksātāju naudas izšķērdēšana, bet gan ieguldījumam ir sociāli ekonomiska vērtība. Turklāt krimināli tendēto personu izglītība ir ceļš uz cilvēku atbrīvošanu no vardarbības, bezdarba un nabadzības.

Izglītība sniedz jaunas zināšanas un prasmes, kas nepieciešamas dzīves kvalitātes uzlabošanai, kā arī dod otru iespēju noziegumus pastrādājušiem cilvēkiem. Izglītots cilvēks ir pašpārliecinātāks, viņam ir iespēja uz labāku dzīvi, un izglītotiem cilvēkiem ir lielākas izvēles iespējas. Izglītība paver jaunas iespējas, jo īpaši attiecībā uz nodarbinātību un tālākizglītību. Cietuma izglītība māca sociālo atbildību un veicina personības transformāciju.

Analizējot pētījumus, kas veikti Polijā, var identificēt šādus pozitīvus aspektus: krimināli tendētas personas visvairāk interesējas par izglītību, ko piedāvā cietumu profesionālās skolas. Krimināli tendētām personām tiek sniegtas reālas iespējas iegūt profesionālu kvalifikāciju un atrast darbu pēc atbrīvošanās no cietuma. Lielākajā daļā penitenciāru iestāžu ir izveidoti profesionālās izglītības centri, kur apmācība tiek organizēta saskaņā ar attiecīgajiem likumdošanas aktiem un viņu izglītības līmeni. Pastāv arī profesionālās kvalifikācijas kursi, kas faktiski aizstājuši profesionālās pieaugušo skolas. Izglītības programmas penitenciārās iestādēs un attiecīgie skolotāji strādā pēc tām pašām izglītības programmām un ievēro tās pašas normas kā brīvībā esošo skolu izglītības programmas. Visas

izglītības programmas penitenciārajās iestādēs piedāvā iespēju izglītoties visiem krimināli tendētām personām, kuri vēlas iegūt izglītību, pabeigt pamatskolu un nepilnu vidusskolu, kā arī apgūt kursus vai iegūt profesionālo izglītību.

Polijā ļoti svarīga un attīstīta metode, strādājot ar krimināli tendētām personām, ir attālinātā izglītība, kurā tiek izmantoti saziņas līdzekļi, piemēram, datori un internets. Attālinātā izglītība, kas tiek izmantota darbam ar krimināli tendētām personām, ir ļoti mūsdienīga un efektīva risinājuma metode, kas nekonkurē ar cietuma skolām, bet gan atvieglo visiem interesentiem iespēju iegūt izglītību dažādos veidos, ja kāds no ierastajiem veidiem ir neiespējams.

Itālijā, Dānijā, Norvēģijā, Somijā, Francijā un Vācijā krimināli tendētām personām tiek piedāvāta iespēja mācīties un turpināt izglītību, lai tā nākotnē sniegtu tiem noteiktu finansiālu labumu. Vācijā krimināli tendētām personām pat izmaksā skolas stipendijas, Itālijā tiem piedāvā skolas palīdzību, bet Zviedrijā izglītību apmaksā tāpat kā jebkuru citu darbību (Becker Pestka, 2020).

Arī šajās valstīs liela nozīme tiek pievērsta prasmju attīstībai, piemēram, glezniecībai, grafikai, skulptūrai un svešvalodu apguvei. Īpaša uzmanība tiek pievērsta arī krimināli tendēto personu fiziskajai aktivitātei. Viņi var izmantot sporta zāles ar treniņu iekārtām, piedalīties komandu spēlēs. Daudzas valstis jau sen ir apzinājušās krimināli tendēto personu izglītības nepieciešamību un to profesionālo interešu attīstību penitenciārajā sistēmā. Krimināli tendētas personas saņem atbalstu no savām penitenciārajām iestādēm un tiem tiek piedāvātas iespējas ne tikai izglītoties, bet arī saņemt finansiālu palīdzību un atbalstu no izglītības jomā esošiem speciālistiem.

Spānijā izglītības programmās penitenciārajās iestādēs dod priekšroku pamatizglītībai neizglītotiem krimināli tendētām personām, nepilngadīgajiem un ārvalstu krimināli tendētām personām, kā arī krimināli tendētām personām, kuriem ir īpašas grūtības piekļūt izglītībai. Penitenciārajos centros galvenais uzsvars tiek likts uz pieaugušo rakstīšanas un lasīšanas kursiem, zināšanu nostiprināšanu, vidējo izglītību pieaugušajiem, alfabēta mācību un spāņu valodas kursiem ārzemniekiem, vidusskolām, profesionālo izglītību vidējā un augstākā līmenī, oficiālo valodu skolām.

Aplūkojot valstis kā Zambiju un Malaiziju, var redzēt, ka izglītības izmantošana cietumos kā veids, kā atjaunot noziegumus izdarījušas personas, kļūst par pieaugošu tendenci penitenciārajā sistēmā. Penitenciārā izglītība Zambijā tiek uzskatīta par svarīgu rīku uzvedības, normu un zināšanu maiņai krimināli tendēto personu vidū, kas izcieš sodu, lai sagatavotu viņus pakāpeniskai resocializācijai sabiedrībā (Kakupaa & Mpundu Mulenga, 2021). Zambijā darba iegūšana pēc atbrīvošanās ir īpaši svarīga krimināli tendētām personām, jo tā nodrošina stabilitāti, ienākumus un samazina bijušo krimināli tendēto personu atgriešanās varbūtību noziedzīgajā dzīvē. Tāpēc galvenais cietuma mērķis ir nodrošināt, ka pēc atbrīvošanās krimināli tendētas personas atstāj penitenciārās iestādes ar pilnu prasmju komplektu produktīvai dzīvei. Protams, penitenciārās

izglītības vēl ir jāpilnveido, jo trūkst izglītības individuālajai attīstībai. Ir arī dažādas jomas, kas jāpēta turpmāk, piemēram, cietumu vadības pilnvaras un kontrole, kas liek šaubīties par nozieguma un krimināli tendēto personu iespēju paplašināšanas un attīstīšanas teorijas piemērošanu. Pētījumā skaidri uzsvērts, ka lielākajā daļā penitenciāro iestāžu trūkst konsultantu un psihologu, lai sniegtu palīdzību krimināli tendētām personām. Kaut arī krimināli tendētām personām piedāvātas profesionālās prasmju apmācības, nav veiktas nekādas pūles risināt viņu pamata psihosociālās problēmas. Tas liecina, ka šajā virzienā nepieciešams veikt padziļinātus pētījumus.

Malaizijā noziedzīgu nodarījumu novēršanai izmanto daudzkomponentu terapiju, kas ietver četrus komponentus: (1) iejaušanās ģimenes dzīvē, (2) iejaušanās vienaudžu vidē, (3) izglītības un profesionālā iejaušanās, un (4) kopienas atbalsta sistēmas iejaušanās (Mohd Azam et al., 2021). Malaizijā īpašs uzsvars tiek likts uz resocializāciju, kas saistīta ar akadēmisko un profesionālo sagatavošanu, jo šie divi aspekti spēlē noteicošu lomu ne tikai pieaugušo, bet arī bērnu noziegumu izdarījušo attiecībās. Daudzi pētījumi ir parādījuši, ka izglītība pozitīvi ietekmē cilvēku, jo tā ne tikai sniedz nodarbinātības iespējas, bet arī iespēju gūt labu ienākumu, un izglītība veicina bērnu noziegumu izdarījušo resocializāciju, labojot viņu uzvedību. Bet pētījuma rezultātā secināts, ka izglītības uzsvērums nav pilnībā ieviests un nedarbojas tā, kā bija paredzēts. Lai gan ir skaidrs, ka akadēmiskā vai profesionālā sagatavošana izglītības nolūkos ir viena no svarīgākajām rīcībām, lai resocializētu noziegumu izdarījušus bērnus, izglītība palīdzēs bērnam sociālajā pielāgošanā un uzlabos uzvedību, kas turpmāk veicinās bērna attīstību. Noziegumu izdarījušie bērni noteikti ir jāpiedalās sabiedriskajā resocializācijā un jāturpina izglītība vai jāiesaistās profesionālā apmācībā.

Izglītība penitenciārajā sistēmā ne tikai Eiropas valstīs, bet arī tādās valstīs kā Zambija un Malaizija, palīdz paplašināt krimināli tendēto personu tiesības un iespējas un nodrošina reālas iespējas veiksmīgai sociālai rehabilitācijai. Tajā pašā laikā cietuma izglītība izvirza izaicinājumu pedagogiem, sociālās rehabilitācijas konsultantiem, psihologiem un tiesu sistēmai. Tas ir svarīgs sociāls jautājums, ņemot vērā stereotipus un aizspriedumus pret bijušajiem krimināli tendētām personām, kas izcieš sodu, kuri joprojām darbojas darba tirgū.

Šie secinājumi, kas balstīti uz pētījumiem, var mudināt zinātniekus veikt dziļākus pētījumus izglītības, resocializācijas un darba metožu jomā ar krimināli tendētām personām, jo šīs personas ir īpaša grupa, kas ir uzņēmīga pret sociālo izolāciju. Izglītība paaugstina pašvērtējumu un palīdz krimināli tendētām personām, kas izcieš sodu, ticēt sev un savām iespējām. Šajā gadījumā izglītība darbojas kā instruments, kas tiek izmantots pret krimināli tendēto personu sociālo izolāciju. Dažādu valstu īstenotie risinājumi varētu turpināt tikt apspriesti attiecībā uz krimināli tendēto personu izglītības stāvokli un nozīmi.

Secinājumi **Conclusions**

Pētījums apliecina, ka krimināli tendētu personu īpatnības, izglītības un apmācības problēmas būtiski atšķiras atkarībā no konkrētas valsts sociālekonomiskajiem un tiesiskajiem apstākļiem. Tādējādi ir akcentēta individuāli pielāgotu resocializācijas metožu nepieciešamība, kas spēj adresēt šīs specifiskās vajadzības un problēmas. Resocializācijas process ir izšķirīgs solis cilvēku reintegrēšanā sabiedrībā pēc sodu izciešanas, veicinot zaudēto tiesību un privilēģiju atjaunošanu un mīkstinot sabiedrisko nosodījumu.

Eiropā un Ziemeļamerikā īstenotās rehabilitācijas programmas, kas ietver izglītību, profesionālo sagatavošanu un psiholoģisku iejaukšanos, norāda uz šo elementu nozīmīgumu efektīvā resocializācijas procesā. Programmas, kas ir pielāgotas atbilstoši nozieguma veidam un personu individuālajām vajadzībām, ir fundamentālas krimināli tendētu personu veiksmīgai reintegrācijai sabiedrībā.

Efektīvāku noziedzības novēršanas un resocializācijas stratēģiju izstrādei ir būtiska izglītības problēmu rūpīga analīze krimināli tendētu personu vidū. Ir nepieciešams organizēt intervijas un aptaujas ar šīm personām, lai labāk izprastu, kā uzlabot apstākļus cietumā un izstrādāt atbilstošas izglītības programmas. Turklāt svarīgi ir apzināties sabiedrības kultūras, dzīvesveida, attiecību un cerību ietekmi uz sociālizācijas procesu, kas var veicināt vai kavēt resocializāciju.

Visbeidzot, secinājumi akcentē nepieciešamību pēc kompleksa pieejas, kas ietver ne tikai izglītību, bet arī sociālo, psiholoģisko un profesionālo atbalstu krimināli tendētu personu veiksmīgai reintegrācijai sabiedrībā. Tādējādi tiek uzsvērtā izglītības un atbilstošu rehabilitācijas programmu nozīme, kas jāīsteno, balstoties uz pētījumiem un praktiskās pieredzes analīzi, lai nodrošinātu efektīvu un ilgtspējīgu krimināli tendētu personu resocializāciju.

Pētījuma gaitā tika atklāts, ka krimināli tendētu personu resocializācija ir daudzdimensionāls process, kas prasa integrētu pieeju, iekļaujot izglītību, profesionālo sagatavošanu un psiholoģisko atbalstu. Šajā kontekstā Latvijas Republikas valdības apstiprinātie Ministru kabineta noteikumi Nr. 726, (2023), kas paredz IeVP turpināt attīstīt krimināli tendētu personu resocializācijas procesu, ir būtisks solis uz priekšu, nodrošinot krimināli tendētu personu veiksmīgu atgriešanos un iekļaušanos sabiedrībā, īpaši uzsvērot nodarbinātības jomas nozīmi.

Šis solis ir svarīgs atzīmējums Latvijas apņēmībā veicināt efektīvākas resocializācijas stratēģijas, kas balstītas uz izglītības un profesionālās apmācības iespēju paplašināšanu. Tas rāda valsts gatavību pielāgot un uzlabot esošās prakses, lai nodrošinātu, ka krimināli tendētas personas, atgriežoties sabiedrībā, ir sagatavotas produktīvai dzīvei, ar pilnu prasmju un kompetenču komplektu.

Turklāt, ieviešot šos noteikumus, tiek uzsvērtā nepieciešamība pēc plašākas sabiedrības iesaistīšanās resocializācijas procesā, veicinot pozitīvu attieksmi pret

bijušajiem ieslodzītajiem un atbalstot viņu integrāciju darba tirgū. Tas arī akcentē izglītības un mācību programmu nozīmi, kas ir pielāgotas, lai atbildētu uz krimināli tendēto personu specifiskajām vajadzībām un mērķiem.

Pamatojoties uz šo, ir skaidrs, ka Latvijas valdības pieņemtie lēmumi un politikas veidošanas procesi var būtiski ietekmēt krimināli tendēto personu resocializācijas efektivitāti. Tāpēc ir būtiski turpināt šo politikas virzienu attīstību un novērtēt tā ietekmi uz krimināli tendēto personu dzīvēm, kā arī uz sabiedrību kopumā.

Kopsavilkums

Summary

The research explores the educational challenges in the resocialization process of criminally inclined individuals. It aims to analyze the educational aspects of a criminal's personality during resocialization, contributing to their more effective integration into society. Additionally, the study seeks to understand how social, cultural, biological, and psychological factors influence the motivation and behavior of criminals, especially during incarceration. The author investigates new and improved ways to prevent and address various forms of delinquent behavior and to involve deviant personalities in preventive programs within the educational process. The findings of the research will aid in developing more effective strategies for preventing criminal offenses and resocializing criminal personalities into society. To achieve positive resocialization outcomes for criminally inclined individuals, it is necessary to implement various methods, programs, and psychotherapeutic approaches in prisons and medical institutions. The scientific research aims to pinpoint problems and facilitate the social reintegration process for criminally inclined individuals within the Latvian social system, promoting changes in deviant behavior, reevaluation of moral and legal norms, respect for the rights of others, and the adoption of a lifestyle in a democratic society. The selected research methods will offer a comprehensive insight into the development of a criminal's personality and the influencing factors. The monographic method will be utilized to describe existing research findings and conceptual explanations of the personality of a criminal and its formation mechanisms. The comparative method will be used to contrast the challenges of preventing unlawful actions by criminally inclined individuals in Latvia and other countries. Data collection and analysis will integrate objective information. The comparative method will identify both commonalities and distinctions among various countries and approaches. The study's tasks will include several key actions, such as analyzing the characteristics of a criminal's personality, examining the process of forming a criminal's personality, suggesting measures to mitigate the negative impact of macro-environmental factors, and formulating resocialization proposals. The novelty of

the study lies in the changes in cultural values and social norms that influence the behavior, motivation, and transformation of social values of criminally inclined individuals.

Literatūra References

- Azemi, F. (2020). The impact of the prison environment on behavioral changes of inmates: a study of inmates in Kosovo and Finland. *Journal of Criminological Research, Policy and Practice*. Bingley Vol. 6, Iss. 2, 123-136. DOI:10.1108/JCRPP-01-2020-0010
- Becker Pestka, D. (2020). Meaning and meaninglessness of education for convicts. Selected aspects of education for convicts in Poland and in Europe. *Social Sciences & Humanities Open*. Volume 2, Issue 1. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2020.100053>
- Forsberg, L., Thomas, D. (Apr 2022). What is Criminal Rehabilitation? *Criminal Law and Philosophy*. Dordrecht. Vol. 16, Iss. 1, 103-126. DOI:10.1007/s11572-020-09547-4
- Kakupaa P., Mpundu Mulenga K., (2021). Does correctional education matter? Perspectives of prisoners at a male adult maximum-security prison in Zambia. *International Journal of Educational Research Open*. Volume 2. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2021.100090>
- Legodi, R.; Dube, M. (2023). Community Reintegration of Offenders at an Overcrowded Rural Correctional Facility. *Work Experiences of Correctional Officials Social Sciences*. Basel. Vol. 12, Iss. 9: 489. DOI:10.3390/socsci12090489
- Mārtinsons, K. un Pipere, A. (2021). *Zinātniskās darbības metodoloģija: starpdisciplināra perspektīva*. Rīga; RSU, 608.lpp.
- Ministru kabinets. (2022). Ministru kabineta rīkojums Nr. 413, (2022. gada 13. jūnijā). *Resocializācijas politikas pamatnostādnes, 2022.–2027. Rīgā, (prot. Nr. 30 26. §). Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/333223-par-resocializācijas-politikas-pamatnostādnes-2022-2027-gadam>*.
- Ministru kabinets. (2023). Ministru kabineta noteikumi Nr. 726. (2023. gada 5. decembrī). *Eiropas Savienības kohēzijas politikas programmas 2021.–2027. gadam 4.3.4. specifiskā atbalsta mērķa "Sasmērēt aktīvu iekļaušanu, lai veicinātu vienlīdzīgas iespējas, nediskriminēšanu un aktīvu līdzdalību, kā arī uzlabotu nodarbināmību, jo īpaši attiecībā uz nelabvēlīgā situācijā esošām grupām" 4.3.4.7. pasākuma "Nodarbināmības priekšnosacījumu nodrošināšana ieslodzītajiem, pilnveidojot resocializācijas sistēmas efektivitāti, smērējot bijušo ieslodzīto iekļaušanos, vienlīdzīgas iespējas un aktīvu līdzdalību" īstenošanas noteikumi (prot. Nr. 60 65. §). Rīgā*.
- Mohd Azam, S.B., Abu Bakar, S.H., Mohd Yusoff, J.Z., Abdul Rauf, S.H., (2021). A case study on academic and vocational training for child offenders undergoing a multisystemic therapy-based rehabilitation order in Malaysia. *Children and Youth Services Review*, Elsevier, vol. 122(C). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105911>
- Neagu, C. M. (2019). Considerations on re-socialisation, social reinsertion and recovery through education. *Challenges of the Knowledge Society*. Bucharest, (144-148).
- Nicolaescu, E.-P. (Autumn 2021). Dynamics of personality factors involved in juvenile delinquency. *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*. Bucharest, Vol. 12, Iss. 1, 31-43.
- Pocius, A. (2007). Concept of the Criminal Personality in the Context of Criminological Concepts of Russian Authors. *Jurisprudencija*. Vilnius, Vol. 95, Iss. 5.

- Saeima. (1999). Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>
- Saeima. (2004). Valsts probācijas dienesta likums: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/82551-valsts-probācijas-dienesta-likums>
- Surgenor, Lois J; Diesfeld, Kate; Rychert, Marta, (2023). Practitioner Rehabilitation following Professional Misconduct: A Common Practice Now in Need of a Theory? *Laws*. Basel. Vol. 12, Iss. 3, 59. DOI:10.3390/laws12030059
- Tuominen, T., Korhonen, T., Hämäläinen, H., Temonen, S., Salo, H., et al.. (2014). Functional illiteracy and neurocognitive deficits among male prisoners: implications for rehabilitation. *Journal of Forensic Practice*. Brighton, Vol. 16, Iss. 4: 268-280. DOI:10.1108/JFP-10-2013
- Valsts probācijas dienests. (2020). *Valsts probāciju dienests infogrāfiskais materiāls*. Iegūts no: <https://www.vpd.gov.lv/lv/macibu-prakses-iespejas-valsts-probācijas-dienesta>
- Ward, T., Durrant, R., & Sullivant, J. (2019). Understanding crime: A multilevel approach. *Psychology, Crime & Law*. 25(6), 709-711. DOI: <https://doi.org/10.1080/1068316X.2019.1572754>
- World Health Organization, (2023). *Rehabilitation*. Pieejams: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/rehabilitation>